

❖ Національному науковому центру «Інститут аграрної економіки» – 60

Інститут – науковий центр з розробки економічних основ формування і здійснення аграрної політики в Україні, актуальних проблем теорії та практики розвитку агропромислового виробництва, організації впровадження у виробництво досягнень економічної науки, здійснення координації наукових досліджень і підготовки наукових кадрів.

Функціонує у складі Національної академії аграрних наук України. Є координатором аграрних наукових досліджень установ Академії з економічних питань. Забезпечує підготовку пропозицій для центральних і регіональних органів влади і самоврядування, підприємств і організацій аграрної сфери.

УДК 631:33:001

***Ю.О. ЛУПЕНКО, доктор економічних наук, професор,
академік НААН, директор
Національний науковий центр
«Інститут аграрної економіки»***

60 років в авангарді аграрної економічної науки

Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (до 1992 р. Український науково-дослідний інститут економіки і організації сільського господарства, далі Інститут) був створений відповідно до постанови ЦК КП України і Ради Міністрів Української РСР № 524 від 10 травня 1956 року «Про заходи по поліпшенню роботи науково-дослідних установ по сільському господарству». Фактична діяльність Інституту була започаткована 5 липня 1956 р. відповідно до наказу директора І.Н. Романенка, у якому, зокрема, було зазначено: «Цього числа Український науково-дослідний інститут економіки і організації сільського господарства починає існувати».

За період діяльності Інститут утвердився як провідна державна установа, що забезпечує розробку наукових та практичних засад державної політики розвитку сільського господарства. Сформований науковий колектив вже наприкінці 1950-х – на початку 1960-х

років забезпечив розробку наукових засад та реалізацію на практиці механізмів організації сільськогосподарського виробництва, визначення собівартості сільськогосподарської продукції (1959–1961), спеціалізації сільського господарства (1961), внутрішньогосподарського розрахунку (1961), авансування, нормування та грошової оплати праці в колгоспах (1959-1961) та ін.

Вже 1963 року Інститут було затверджено Головною науковою установою по координації досліджень аграрно-економічних проблем в Україні. З роками примножувалися напрямки, глибина, якість і кількість наукових розробок з розв'язанням важливих проблем розвитку вітчизняного сільського господарства. Серед них доцільно виділити розробки з питань гарантованої оплати та матеріального стимулювання за результатами праці, розміщення і спеціалізації сільського господарства, типізації сільськогосподарських підприємств, розвитку агропромислового кооперування, господарського розрахунку, організації первинного обліку та

© Ю.О. Лупенко, 2016

застосування журнально-ордерної форми обліку в колгоспах і радгоспах та ін.

Пізніше активізувалися дослідження проблем ціноутворення на сільськогосподарську продукцію, інтенсифікації сільського господарства та оцінки його ефективності, економічної оцінки земель, мотивації, продуктивності її ефективності праці, розвитку соціальної сфери села, формування та використання основних фондів галузі й капітальних вкладень, економіки транспорту та матеріально-технічного забезпечення, міжгосподарської кооперації й агропромислової інтеграції, оплати праці за кінцевими результатами та організації колективного підприємства, фінансів колгоспів і радгоспів та кредитування галузі, організації управління сільським господарством і агропромисловим комплексом, управління якістю продукції та праці, трудових ресурсів села і кадрового забезпечення галузі, механізації бухгалтерського обліку, нормативного планування і обліку витрат та ін.

У 1989 році наказом Південного відділення ВАСГНІЛ дослідження Інституту були поширені на всю сферу агропромислового виробництва, зокрема питань удосконалення структури агропромислового комплексу, міжгалузевих відносин між сільськогосподарською галуззю та переробною промисловістю, оплати праці та госпрозрахункових відносин у переробних підприємствах, заготівель і реалізації сільськогосподарської продукції та ін.

У квітні 1992 року згідно з наказом Української академії аграрних наук установа одержала назву «Інститут аграрної економіки», а Указом Президента України від 12 січня 2004 р № 48 йому було надано статус національного наукового центру і переіменовано в Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки».

Особливе місце в історії Інституту займають наукові розробки проблем аграрної та земельної реформи в Україні, що триває в Україні з 1990 року. Зокрема, науковцями установи були розроблені наукові та практичні засади передачі сільськогосподарських земель у колективну власність, паювання земель та майна колективних сільськогосподарських підприємств (КСП), реформування

КСП та приватизації державних підприємств АПК, створення сільськогосподарських формувань ринкового типу, зокрема господарських товариств, фермерських господарств, організації сільськогосподарської обслуговуючої та виробничої кооперації, грошової оцінки сільськогосподарських земель та плати за землю, спеціального режиму оподаткування сільськогосподарських товаровиробників фіксованим сільськогосподарським податком, оренди сільськогосподарських земель та майна колективної власності, механізмів ціноутворення на продукцію АПК, формування та функціонування аграрного ринку, системи державного регулювання та підтримки сільського господарства й розвитку сільських територій та ін.

За безпосередньої участі науковців Інституту розроблялися та втілювалися у життя положення законів України, які до сьогодні визначають діяльність вітчизняного аграрного сектору. Серед них: Закони України «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві» (1990), Земельний кодекс України (1990, 1992), «Про селянське (фермерське) господарство» (1991), «Про колективне сільськогосподарське підприємство» (1992), «Про плату за землю» (1992), «Про особливості приватизації майна в агропромисловому комплексі» (1996), «Про сільськогосподарську кооперацію» (1997), «Про оренду землі» (1998, 2002), «Про особисте селянське господарство» (1998, 2003), «Про оцінку земель» (2003), «Про землеустрій» (2003), «Про фермерське господарство» (2003), «Про державну підтримку сільського господарства України» (2004) та ін.

Дослідження Інституту традиційно будувалися відповідно до п'ятирічних планів науково-дослідних робіт, зміст яких визначався з урахуванням ключових проблем розвитку аграрної економіки держави. У 2011–2015 роках Інститут працював за програмою наукових досліджень 39 Науково-методологічне забезпечення економічних засад конкурентоспроможного аграрного виробництва і розвитку сільських територій», в межах якої виконувалося 13 напрямків фундаментальних досліджень (тем), об'єднаних у 4 підпрограми.

По підпрограмі 39.01 Теоретичні і методологічні засади забезпечення сталого соціально-економічного розвитку сільських територій під керівництвом академіка НААН Маліка Миколи Йосиповича були обґрунтовані напрями формування ефективного інституціонального забезпечення підприємницької діяльності в аграрній сфері, концепція розвитку підприємництва в аграрному секторі України до 2020 року, розроблено модель створення потужностей із заготівлі та переробки молока від господарств населення на засадах сільськогосподарської обслуговуючої кооперації, система підтримки розвитку та кооперації сімейних ферм, засади стратегії соціального розвитку сільських територій, здійснено оцінку соціально-економічної діяльності формальних і неформальних трансрегіональних високоінтегрованих аграрних холдингових груп, обґрунтовано модель кластерної організації міжгосподарських агропромислових систем, концепцію реформування управління розвитком аграрного сектору економіки в умовах децентралізації влади, концепцію розвитку системи самоврядування та саморегулювання в АПК та ін.

По підпрограмі 39.02 Наукові засади забезпечення конкурентоспроможності господарських формувань і галузей в аграрному секторі економіки України та розвитку земельних відносин під керівництвом академіка НААН Месель-Веселяка Віктора Яковича обґрунтовано засади забезпечення конкурентоспроможності господарських формувань і галузей в аграрному секторі АПК, методику визначення узагальненого індексу конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції на внутрішньому ринку, здійснено оцінку конкурентоспроможності різних форм господарювання сільськогосподарських підприємств, пропозиції щодо нарощування обсягів виробництва та експорту продукції рослинництва і тваринництва, підвищення економічної ефективності сільськогосподарського виробництва, методику короткострокового прогнозу врожайності, собівартості, цін і рентабельності продукції, пропозиції щодо удосконалення інституційно-правового й організаційно-економічного регулювання земельних відносин, засади

формування та функціонування ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення, розроблено організаційну модель застави права оренди земельних ділянок, засади удосконалення методики нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення, пропозиції щодо відновлення ефективної роботи зрошувальних систем та ін.

По підпрограмі 39.03 Теоретико-методичні засади ціноутворення, відтворення основних засобів і розвитку ринку сільськогосподарської продукції та продовольства на інноваційній основі під керівництвом академіка НААН Шпичака Олександра Михайловича розроблено методологію оцінки стану та відтворення основних засобів, засади оцінки сільськогосподарського майна й агробізнесу в Україні, пропозиції щодо переоцінки основних засобів та удосконалення амортизаційної системи, методики визначення нормативної потреби в основних засобах, обґрунтовано напрями енергозбереження в аграрному секторі, методичний підхід щодо вирішення проблеми еквівалентності обміну й подолання диспаритету між сільським господарством і суміжними галузями, концептуальні положення функціонування механізму ринкового ціноутворення з урахуванням споживчої вартості, оцінки ємності ринку сільськогосподарської продукції та продовольства в Україні, рівня купівельної спроможності для споживання населенням продуктів харчування на рівні раціональних норм, розроблено систему економічних стимулів збільшення споживчої вартості продукції, напрями збільшення доданої вартості в галузі, розвитку інфраструктури аграрного ринку, оцінки нормативної собівартості виробництва та ін.

Також у межах цієї підпрограми розроблено концепцію та інтерактивну модель інституційного забезпечення інноваційної діяльності в сільськогосподарському виробництві, методологію оцінки ефективності інноваційної сфери та інтелектуального капіталу, обґрунтовано напрями формування механізму трансферу технологій, створення організаційних структурних форм цього трансферу, засади оцінки заходів зовнішньоторговельної політики України, удоско-

налення системи митного і нетарифного регулювання експорту-імпорту продукції АПК, розвитку зовнішньої торгівлі України продукцією АПК на глобальному та окремих регіональних ринках світу, стимулювання залучення інвестицій транснаціональних компаній та виходу товаровиробників на зовнішні ринки.

По підпрограмі 39.04 Науково-методологічні засади фінансового, інвестиційного та облікового забезпечення конкурентоспроможного аграрного виробництва під керівництвом академіка НААН Дем'яненка Миколи Яковича розроблено концептуальні теоретико-методологічні та організаційні засади податково-бюджетної політики у сфері АПВ, державної фінансової підтримки розвитку сільського господарства, розроблено модель прямого оподаткування сільськогосподарських товаровиробників, засади та стратегічні пріоритети інвестиційного забезпечення розвитку аграрного сектору економіки й сільських територій, формування інвестиційних програм і стратегічних інвестиційних проектів розвитку агробізнесу та ін.

Також обґрунтовано засади створення національної фінансово-кредитної системи обслуговування аграрного виробництва, формування системи мікрофінансування, концептуальні напрями створення системи страхування у сільськогосподарському виробництві, засади розвитку ринку агрострахування та страхових послуг для сільськогосподарських товаровиробників, підходи до розв'язання проблеми страхового захисту в галузі, сформульовано інституціональну теорію бухгалтерського обліку, засади обліково-оціночного забезпечення включення землі до економічного обороту, формування трирівневої моделі побудови обліку в аграрному секторі економіки та модель фінансової звітності, концепцію аудиторського обслуговування агропродовольчого сектору економіки та ін.

Інститут здійснював функції науково-методичного центру щодо наукового забезпечення розвитку економіки агропромислового комплексу та координації дослідницької роботи економічної мережі НААН за зазначеною програмою. У 2015 р. за результа-

тами завершених НДР розроблено 30 теорій, концепцій, стратегій розвитку різних галузей АПК, 16 методик і методів, 82 – прогнози, проекти законів, рекомендації та моделі. З них 117 – рекомендовані до апробації, 91 – освоєння виробництвом, 212 – до використання в наукових дослідженнях.

За основними результатами науководослідної роботи протягом 2011–2015 рр. підготовлено і направлено потенційним споживачам ряд програмних і прогнозних документів, здійснено експертизу низки законодавчих і нормативних документів. Тільки у 2015 році опубліковано близько 400 наукових праць, у тому числі 24 монографії, 24 брошури, 323 статті в наукових виданнях. Сформовано і видано 12 номерів Міжнародного науково-виробничого журналу «Економіка АПК», 4 номери фахового видання «Облік і фінанси».

Науковці Інституту активно співпрацюють із центральними і регіональними органами влади, науковими установами, університетами, громадськими та професійними організаціями, підприємствами та їх об'єднаннями. Ця робота провадиться, зокрема, і в рамках договорів та меморандумів про співпрацю практично з усіма вітчизняними університетами аграрного профілю – Білоцерківським, Дніпропетровським, Житомирським, Кіровоградським, Луганським, Львівським, Миколаївським, Одеським, Подільським, Сумським, Таврійським, Харківським, Херсонським), науковими установами Національної академії наук України економічного профілю – Інститут економіки та прогнозування, Інститут регіональних досліджень ім. М.І. Долишнього, Інститут проблем ринку та економіко-екологічних досліджень, Інститут економіки природокористування та сталого розвитку, провідними університетами України - Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київський національний економічний університет, Національний університет «Києво-Могилянська Академія», Національний університет харчових технологій та ін., науковими та освітянськими установами агрономічного профілю зарубіжних країн – Азербайджану, Білорусі, Болгарії, Казахстану, Литви, Польщі, Росії, Угорщини та ін.

Також Інститут тісно співпрацює з провідними громадськими об'єднаннями сільськогосподарських товаровиробників – Аграрним союзом України, Асоціацією фермерів та приватних землевласників, Національною асоціацією сільськогосподарських дорадчих служб України, Асоціацією цукровиків України, Асоціацією олійників України, Асоціацією виробників сої та ін.

Випускники аспірантури і докторантури Інституту працюють у центральних та регіональних органах влади і самоврядування, провідних наукових установах та університетах, авторитетних громадських і професійних організаціях.

Затверджена тематика на наступний п'ятирічний період (2016–2020 рр.) передбачає розширення досліджень актуальних проблем галузі, таких як обґрунтування засад розвитку підприємництва та кооперації на селі, розвитку сільських територій і громад, формування ефективної системи управління на засадах саморегулювання та децентралізації, забезпечення конкурентоспроможності виробництва, трансформації земельних відносин та ефективного використання земель, ціноутворення та розвитку аграрних ринків, інноваційної системи, міжнародної інтеграції, системи податково-бюджетного регулювання розвитку аграрного сектору економіки, його фінансово-кредитного, інвестиційного та обліково-інформаційного забезпечення тощо.

З прискоренням євроінтеграції української науки та скороченням обсягів бюджетного фінансування наукових розробок за одночасної стагнації економіки започаткована нова модель розвитку ННЦ «Інститут аграрної економіки», адаптована до сучасних умов. Ця модель була презентована і схвалена на засіданні Президії НААН у 2015 році та передбачає:

1) запровадження нової ідеології роботи шляхом концентрації досліджень на пріоритетних напрямках при збереженні моніторингу ситуації по інших, створення науково-дослідних громадських інституцій (Інститут аграрної політики, Інститут агроєвроінтеграції, Український інститут сільськогосподарської кооперації, Інститут проблем аграрного ринку, Інститут агросоціологічних дос-

ліджень та ін.), розширення співпраці з економістами-аграрниками, які не працюють в системі НААН, в рамках Науково-експертної ради Мінагрополітики України, Відділення аграрної економіки і продовольства НААН, Всеукраїнського конгресу економістів-аграрників, Федерації аудиторів, бухгалтерів і фінансистів АПК, залучення фахових громадських організацій та бізнесу до формування тематики та оцінки звітності про результати науково-дослідних робіт Інституту;

2) визначення нових пріоритетів роботи, а саме: наукових досліджень залежно від очікувань суспільства та інших потенційних споживачів їх результатів (стратегія розвитку і прогнозування, ринок сільськогосподарських земель, іпотечне кредитування, кооперація селянських господарств, інфраструктура аграрного ринку для особистих селянських господарств, інноваційно-інвестиційні проекти, типові моделі селянських господарств, сімейних ферм, кооперативів, інноваційна модель розвитку, оцінка результативності законодавчих та інших нормативних актів, освоєння та втрати зарубіжних ринків), створення Українського центру моніторингу та прогнозування аграрного ринку (зокрема із залученням баз АМІС), створення власної експериментальної бази (науково-дослідних господарств) для апробації результатів досліджень, моніторингу економічних та соціальних процесів, розробки економічних нормативів та ін.;

3) запровадження нової моделі організації досліджень шляхом їх проведення на трьох взаємодоповнюючих рівнях: фундаментальні дослідження і загальні розробки – ННЦ «Інститут аграрної економіки», функціональні (проблемні) дослідження і розробки – науково-дослідні громадські інститути, партнери, дослідження галузевих (продуктових) та регіональних ринків – галузеві та регіональні науково-дослідні установи НААН, партнери; участь у науково-дослідницьких та інших проектах міжнародних організацій, інших зарубіжних інституцій; організація спільних досліджень та обмін дослідниками (стажування) з провідними зарубіжними науково-дослідними установами економічного профілю;

4) нова якість співпраці з центральними державними органами та фаховими громадськими об'єднаннями (організаціями) через спільну організацію та участь у науково-експертних органах, робочих групах, круглих столах, семінарах, інших публічних заходах; створення спільних експертно-аналітичних центрів; організацію спільних досліджень та формування спільних інформаційних баз; підвищення кваліфікації, взаємне стажування фахівців; підготовка наукових кадрів вищої кваліфікації (докторів філософії та економічних наук);

5) диверсифікація джерел фінансування за рахунок реалізації конкурентоспроможних високоліквідних наукових розробок; створення власної експериментальної бази (науково-дослідних господарств); надання послуг з проведення наукових досліджень, експертиз, оцінок, розробки галузевих та регіональних програм, інвестиційно-інноваційних проектів, бізнес-планів, підготовки та перепідготовки кадрів, пошуку інформації та створення інформаційно-аналітичних баз, програм, організації моніторингу суспільно-політичних та економічних процесів, публікації актуальних матеріалів та ін.

У результаті очікується підвищення якості та результативності наукових розробок, їх використання в наукових колах, у державних структурах, на міжнародній арені, збільшення фінансування досліджень.

Безперечно, творцями 60-річної історії Інституту є його співробітники: науковці, допоміжний персонал, докторанти, аспіранти, ветерани. Підвалини цієї історії заклали перший директор Інституту член-кореспондент ВАСГНІЛ Ілля Никанорович Романенко, який очолював установу в 1956–1966 рр. Під його керівництвом сформувалася ціла плеяда визнаних науковців, що внесли вагомий вклад у розвиток вітчизняної агроекономічної науки. Серед фундаторів Інституту заступники директора Іван Іванович Жадан та Анатолій Федорович Чайковський, учений секретар Іван Макарович Миронець, керівники відділів та провідні науковці: Іван Петрович Здоровець, Микола Данилович Кошляк, Прокопій Петрович Німчинов, Олексій Мусійович Онищен-

ко, Леонтій Степанович Пристапчук, Олександр Олексійович Сторожук, Феодосій Олександрович Титаренко. Невдовзі до них приєдналися Микола Іванович Нижній, Павло Федорович Веденічев, Йосип Саулович Пасхавер, Борис Миколайович Середенко, Петро Георгійович Дубінов та ін.

Значний вклад у розвиток установи внесли наступники І.Н. Романенка – директори Інституту академік Національної академії наук та Національної академії аграрних наук України Іван Іларіонович Лукінов (1967–1976 рр.), член-кореспондент ВАСГНІЛ Олександр Олександрович Сторожук (1976–1987 рр.), академік НААН, Герой України Петро Трохимович Саблук, заступники директора: Микола Якович Кушвід, Гліб Макарович Підлісецький, Віктор Якович Месель-Веселяк, Володимир Матвійович Скупий, Микола Якович Дем'яненко, Олександр Михайлович Шпичак, Микола Іванович Пугачов, керівники наукових підрозділів: Валерій Панасович Білько, Володимир Григорович Більський, Віктор Іванович Бойко, Олексій Андрійович Бугуцький, Олексій Гаврилович Булавка, Юрій Васильович Василенко, Тетяна Іванівна Власюк, Михайло Петрович Вітковський, Микола Харлампович Вдовиченко, Юрій Павлович Воскобійник, Віктор Іванович Грушко, Володимир Сергійович Дієсперов, Іван Йосипович Дорош, Микола Сергійович Дроздов, Віктор Іванович Жмінько, Валерій Миколайович Жук, Віктор Наумович Зимовець, Петро Казимирович Канінський, Микола Іванович Кісіль, Олександр Васильович Крисальний, Сергій Григорович Криштаб, Іван Васильович Коновалов, Микола Павлович Кононенко, Віктор Іванович Котелянець, Михайло Федорович Кропивко, Галина Іванівна Купалова, Валентина Василівна Лазня, Петро Афанасійович Лайко, Микола Йосипович Малік, Володимир Павлович Немчук, Михайло Миколайович Олійник, Михайло Кузьмович Орлатий, Микола Петрович Поліщук, Дмитро Васильович Полозенко, Володимир Юхимович Протасов, Борис Костянтинівич Скирта, Іван Хомич Степаненко, Микола Іванович Толкач, Микола Миколайович Федоров, Борис Зіновійович Харченко, Любов Михайлівна Худолій, Віктор Фе-

одосійович Шмирков, Олександр Григорович Шпикуляк, Павло Васильович Щепієнко, Михайло Іванович Щур, Володимир Васильович Юрчишин, Катерина Іллівна Якуба, Михайло Андрійович Ящук та ін.

На сьогодні в ННЦ «Інститут аграрної економіки» працює понад 110 наукових співробітників, серед яких 24 доктори та 53 кандидати економічних наук, 7 академіків НААН, щорічно готується до 400 монографій, наукових рекомендацій, посібників, статей, у двох спеціалізованих радах захищається до 40 докторських і кандидатських дисертацій, видається найбільш рейтинговий в Україні науковий журнал «Економіка АПК». На зміну старшому поколінню приходять молоді: за останні 5 років частка науковців віком до 40 років зросла від 33 до 47 %. Серед керівників все більше нових облич, таких як Ольга Василівна Боднар, Олена Юрійвна Грищенко, Олександр Васильович Захарчук, Мирослав Іванович Козак, Людмила Ізидорівна Курило, Борис Вікторович Мельничук, Віталій Петрович Саблук, Петро Антонович Стецюк, Леонід Дмитрович Тулуш, Ольга Василівна Ходаківська та ін., з якими напряму пов'язане успішне майбутнє установи.

Структурно науковий колектив згрупований у чотирьох відділеннях, кожне з яких спрямоване на виконання своєї підпрограми науково-дослідних робіт під керівництвом керівника відділення. У складі відділення соціально-економічних проблем розвитку сільських територій функціонують відділ розвитку підприємництва і кооперації, відділ соціально-економічного розвитку сільських територій і відділ проблем галузевого і територіального управління. У відділенні організації виробництва та земельних відносин функціонують відділ форм господарю-

вання, відділ земельних відносин і сектор науково-інформаційного забезпечення досліджень. Відділення ціноутворення, інфраструктури ринку та розвитку наукових інновацій об'єднує відділ ринку матеріально-технічних ресурсів, відділ ціноутворення, кон'юнктури та інфраструктури ринку, відділ науково-організаційного забезпечення та координації досліджень і відділ зовнішньоекономічних зв'язків. Відділення фінансів, обліку та інвестицій включає відділ податково-бюджетної політики, відділ інвестицій, відділ методології обліку та аудиту, відділ кредитування, страхування та фінансів підприємств.

Проте ця структура є динамічною і гнучкою. У процесі уточнення тематики, формування нових пріоритетів досліджень, зміни обсягів фінансування, плинності кадрів переформатовуються відділення, уточнюються назви і склад відділів, провадиться перестановка фахівців. Напередодні 60-річчя Інституту вчена рада прийняла рішення про вдосконалення структури установи на основі укрупнення відділень, скорочення кількості наукових підрозділів, підвищення відповідальності заступників директора, оптимізації розстановки кадрів та ін. Нині завершується розробка проекту такої структури, що має набути чинності в другій половині ювілейного року.

Колектив Інституту сповнений нових, амбітних, масштабних і перспективних планів, докладає всіх зусиль для примноження результативного доробку вітчизняної науки та належного наукового забезпечення поступального розвитку аграрної економіки, утвердження України серед провідних постачальників найкращої агропродовольчої продукції у світі.

Стаття надійшла до редакції 30.05.2016 р.

*